

“Her Metin Türden Türe Hareket Ederek Anlamı Üretir.”

Erol Köroğlu

Söyleşi: Ömer Faruk Yekdeş*

Erol Köroğlu, “Gidenle Gelmeyenin Eşiğinde: Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Romanlarında Zaman Kavramı” başlıklı teziyle 1996 yılında Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden yüksek lisansını tamamladı. Aynı üniversitenin Atatürk İlkeleri ve

* Boğaziçi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora öğrencisi
o.farukyekdes@gmail.com

İnkılap Tarihi Enstitüsü’nde 2003 yılında tamamladığı doktora çalışması “Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918): Propagandanan Millî Kimlik İnşasına”, kitap olarak yayımlandı. Selim Sırrı Kuru’yla *Sözden Yazıya: Edebiyat İncelemeleri* (1994), Nüket Esen’le *Hayata Bakan Edebiyat: Adalet Ağaoğlu’nun Yapıtlarına Eleştirel Bakışlar* (2003) ve *Merhaba Ey Muharrir!: Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar* (2006) başlıklı derlemeleri yayına hazırladı. Modernleşme sürecindeki Türk edebiyatını; kimlik, bellek, toplumsal cinsiyet, tarih ve kanon gibi birçok farklı perspektiften incelediği makaleleri ulusal ve uluslararası dergilerde yayımlandı.

Türün işlevi, tanımı, tasnifi ve temsili gibi konularla ilgilenen Erol Köroğlu’nun meseleyi Ahmet Hamdi Tanpınar, Kemal Tahir ve Attila İlhan’ın yapıtları bağlamında ele aldığı makaleleri bulunmaktadır. Hâlen, Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde öğretim üyesi olan Köroğlu, lisansüstü düzeyde “Tür Kuramları ve Kurtuluş Savaşı Anlatıları Türü” başlıklı bir ders de vermektedir.

“Family resemblance” kavramıyla Wittgenstein, tek bir kurucu ortak özellik merkezinde birbiriyle ilişkili olarak ortaya çıkan nesne/özne/aktör ailelerinin aslında kesişen ve farklılaşan birtakım benzerlikler üzerinden gruplaştığını; ve söz konusu benzerliklerin ve ilişkilerin hiçbirinin grubun bütün üyelerinde görülemeyeceğini savunur. Wittgenstein, bu kavramı aile üyeleri arasında ortaya çıkan göz rengi, ten, yüz hatları gibi çeşitli karakteristik özellikler üzerinden ortaya koyar. Benzerlikler ve değişimler aileyi oluşturan üyeler arasında kesişir ve ayrılır. Wittgenstein’in bu kavramı, klasik taksonominin monolitik anlayışına politetik (çoğulcu) bir eleştiri getirilmesinin önünü açar. Sonuçta, bugün tür çalışmalarında “tür yoktur, türsel özellik vardır” gibi bir noktaya varmamızda etkili olur. Wittgenstein’in teorisi belki Alain Touraine’in kimlik kurulumu konusundaki yaklaşımıyla birlikte düşünülebilir. Touraine, kimliğin özbilinçle değil öteki ile ilişki sonucunda kurulduğunu, şekillendiğini savunur. Tür çalışmalarına, Touraine’in katkısı bu noktada türü/türsel özelliği bir çeşit kimlik olarak değerlendirdiğimizde; her türsel özelliğin ancak bir başka türsel özellikten farkı neticesinde “tür-

sel özelliğe” ve “tür”e dönüşmesi sonucuna vardiıyor bizi. Tıpkı Derrida’nın “differance”ı gibi. Tüm bu uzun açıklama aslında şu soru için: Felsefe, sosyoloji, antropoloji gibi disiplinlerin yanında edebiyatın tür tartışmalarına getirdiği bir yenilik var mıdır? Yoksa edebiyat, “tür tartışmaları” konusunda hep bir tüketici mi olmuştur? Başka bir deyişle edebî tür tartışmalarının sosyal bilimlerdeki tür tartışmalarıyla ilişkisi nedir?

Bu soru, daha doğrusu sorunun sonu karşısında şoke oldum dersem, okurlar herhalde mesleki deformasyon sergilediğimi düşünürler! “Edebiyatın tür tartışmalarına getirdiği yenilik” ya da “edebiyatın tür tartışmaları konusunda hep tüketici olması” gibi ifadelere edebi tür kuramlarıyla uğraşan bir edebiyat araştırmacısı olarak ilk tepkim şunu söylemek olur: Haşa! Şaka bir yana, tür konusunu konuşmak için harika bir başlangıç sunan bu soruya öncelikle şunları belirterek cevap vermek isterim. Felsefeyi daha farklı bir yere koymak gerekirse de, sosyal bilimlerin türle ilişkisi hem tarihsel olarak hem de malzeme açısından edebiyattan sonradır. Batı edebiyat geleneğinin temelini oluşturan Antik Yunan ve Roma dönemlerinden bu yana tür kuramları da, bu kuramlara bağlı olarak değişen tür kavramı, tanım ve betimlemeleri de edebi üretim ve okuma süreçlerinin merkezinde yer almıştır. Bu anlamda, sorunun başında yer alan Wittgenstein, Touraine ve Derrida göndermeleri türü önceleyerek değil, onunla birlikte düşünülebilecek benzerlik ve farklılıklar alanıyla ilgilidir. Tür tartışmalarının bu isimlerden çok çok önce başlamış olması ise bizi, az önce andığım malzeme konusuna getirir. Edebiyatın malzemesi dildir. Dil türü mümkün ve gerekli kıldığı için, dili sadece kullanmaya değil, aynı anda hem onu dönüştürmeye hem de onunla birlikte dönüşmeye odaklanan edebiyatçılar tür konusuyla yakından ilgilenmişlerdir. Bir klişeyle ifade etmek gerekirse, edebiyat için dil sadece bir araç değil, aynı zamanda bir amaçtır. Bunu sanırım başka hiçbir alan için bu kadar kesin söylemek mümkün olamaz ama edebiyat için söyleyebiliriz. Bu yüzden, 20. yüzyıl başından başlayarak, sosyal ve beşeri bilim alanlarındaki tür tartışmalarının ilham kaynağı edebiyat ve edebi tür kuramları olmuştur.

Burada edebi tür kuramlarının tarihine girmek mümkün değil ancak Platon ve Aristoteles'ten bugüne uzanan alanın tür kavramında yarattığı çok anlamlılık ve çok yönlülük, edebi tür kuramlarının neden diğer sosyal ve beşeri bilim alanları için verimli bir yola çıkış sunduğunu anlamamıza yardım edebilir: Tarihsel olarak birbirini izleyen farklı tür kuramcıları, öncelikle türün metinsel unsurlarını (örneğin olay örgüsü yapısını) öne çıkararak metinleri betimlememize ve bundan yola çıkarak da onu diğer benzer metinlerle birlikte sınıflamamıza yardım ettiğini söylüyorlar. Metinleri betimleme ve sınıflamanın ötesinde tür, metinleri nasıl yazdığımızı, okuduğumuz ve yorumladığımızı da belirliyor. Çünkü tür, yazar ve okurlara kılavuzluk eden norm ya da beklentileri üretiyor. Türün üçüncü işlevi ise, klasik dönem ve orta çağda belirleyici olan işlevi: Bir metnin nasıl üretileceğini ya da üretilmeyeceğini belirlemek, kuralları ortaya koymak. Dördüncüsü, tür metni değerlendirmemizi de mümkün kılıyor. Metnin hedeflerini gerçekleştirip gerçekleştirmediğini düşünmenin ve bulmanın en sağlam yollarından biri türsel çözümleme oluyor.

Edebi tür kuramlarının, tür kavramını diğer alanlar için de kullanışlı kılmasını sağlayan önemli bir ismi ve katkısını bu noktada anmak yerinde olur: Mihail Bahtin ve “konuşma türleri” kuramı. Bahtin, modern dilbilimin kurucusu Saussure'ün dili “langue” ve “parole” olarak ikiye ayırmasını yetersiz bulur. Ona göre kuramsal bir dil ile bireylere ait sözce arasında büyük bir boşluk vardır ve bu boşluk konuşma türleri tarafından doldurulur. Gündelik hayatta, kendimize ait sözü ürettiğimizi düşünürken, sürekli olarak bir konuşma türünden diğerine atlayarak hareket ederiz. Bahtin ayrıca, gündelik hayatta görülen birincil ve bunların yazılı ve sözlü edebiyat alanına taşınmasından oluşan ikincil konuşma türleri arasında ayırma gider. Bu anlamda, ben bir mektup yazıp yollarsam bu birincil bir konuşma türüne dahildir. Ama o mektubu yazmakta olduğum romana koyarsam ikinci bir konuşma türü unsuru olacaktır. Bahtin'in çalışmasının da ateşleyicisi olduğu müthiş bir verimlilik vardır edebi tür kuramları alanında ve bu verimlilik aralarına Derrida'nın da katılacağı bir dizi kuramcı üzerinden tür kavramını bir “sabitlenmezlik”, “değişkenlik” haline getirir. Bugün türü bir deli gömleği olarak

değil, iletişim ve dilsel anlam üretiminin ana mecrası olarak değerlendiriyoruz. Bu değerlendirme ise, tür kavramının diğer alanlar için de kıymetli ve kullanışlı olmasını sağlıyor.

Thomas O. Beebee *The Ideology Of Genre: A Comparative Study of Generic Instability* çalışmasında, üretim odaklı (*production-oriented*) bir tür algısıyla, tüm tür tanımlarının, dışarıdan gelen bir dayatma olduğunu kabul eden yaklaşımlardan söz ediyor. Ona göre 20. yüzyılın başlarında Formalistler belirli türsel özellikleri korumaya çalışırken, Yapısalcılar okur-odaklı eleştiriye dönerek sabit, sınırları belirgin ve transandantal bir türden söz etme imkânını ortadan kaldırmışlardır. Aynı zamanda piyasa koşullarının da türsel sınıflandırmaları kullandığını da göz önünde bulundurarak sorum şu olacak: Tür üzerinde düşünmek edebiyat üreticileriyle edebiyat tüketicileri arasındaki ilişkiler ekseninde bize ne türden imkânlar sunuyor, başka bir ifadeyle işin piyasa gerçeklerini de göz önünde bulundurduğumuzda türsel bağlam bize edebî metnin algılanması konusunda neler sunuyor?

Beebee'nin bu kitabını çok önemsiyor ve yıllardır yararlanarak kullanıyorum. Edebi çözümleme ve yorumlama süreçlerinde türün ne kadar verimli yollar açabileceğini bize gösteriyor. Bu bağlamda, kitabının alt başlığında çok güzel ifade ettiği “türsel sabitlenmezlik” onu Bahtin’in konuşma türleri kuramı ve Derrida’nın “The Law of Genre” (Türün Yasası) makalesinde ortaya koyduğu “türe katılım vardır ama aidiyet yoktur” ilkesiyle de buluşturuyor. Bir metin tek bir türle açıklanamaz. Her metin türden türe hareket ederek anlamı üretir. Metnin katıldığı türler bazen daha açık ve belirgindir ama bazen daha kapalı ve belirsizdir. Böyle bir nosyondan hareket ettiğimizde, en başta söz ettiğim çoklu tür tanımından (ya da türün farklı işlevlerinden) yola çıkarak, türün metnin üretilmesi, okunması, alınılması ve değerlendirilmesi açılarından vazgeçilmez ve son derece kullanışlı olduğunu söyleyebiliriz. “Tür edebiyatı” diye aşağılayıcı, edebi kaygılardan çok maddi kazanç amacıyla ve belirli klişelere uyularak üretildiğini düşündüğümüz eserlere dönük bir kavram var. En bildiğimiz şeyler, aşk romanları, polisiye, bilimkurgu...

Ancak bunlara tür çözümlemesi üzerinden yaklaştığımızda, en klişe metinlerin (ve bu anlamda belki filmlerin, şarkıların vb.) bile belirgin bir ideolojik konumdan yola çıkarak o türe katıldıklarını ama en banal biçimde de olsa kendi anlamsal katkılarını yapmaya çalıştıklarını görebiliyoruz. Ben tür tartışmasını özellikle Attila İlhan'ın *Gazi Paşa* romanı ile Tanpınar'ın *Sahnenin Dışındakiler*'ine dönük birer makalede ayrıntılı olarak yürütmeye çalıştım. Her iki örnekte de, bu metinleri türle ilişkileri üzerinden düşünmenin algımızın kapılarını inanılmaz derecelerde açtığını gördüm. Evet, bu anlamda, türsel çözümlemenin tek edebi çözümleme yolu olduğunu ifade etmiyorum ama yazarla okuru metin üzerinden buluşturmada en verimli yollardan biri olduğunu düşünüyorum.

Özellikle uluslaşma süreçleriyle birlikte, ideolojik hassasiyetlerle öne çıkarılan metinler üzerinden kurulan edebi kanonlar ve buna paralel olarak yine ulusal anlatılar çerçevesinde yazılmış edebiyat tarihleri söz konusu. Osmanlı modernleşmesi düşünüldüğünde türsel tartışmaların yaşandığını, Batı'dan temellük edilen roman ve tiyatro gibi türlerin medenileşmenin aracı ve göstergesi sayılarak kabul edildiği görülür. İlk yerli roman, ilk köy romanı, Batı tekniğinde yazılmış ilk roman vb. adlandırmalarla edebiyat tarihinde “ilkler” avına çıkmaktan; Kemal Tahir'in *Devlet Ana* ile Batı'nın romanına karşı tamamıyla milli ve özgün bir roman yazma iddiasına kadar Türk edebiyatı tarihi, “tür” ve “ulusallık” ve “modernlik” arasında ciddi bir ilişki varsayar. Bu bağlamda düşündüğümüzde tür ile edebiyat kanonlarının ve tarihlerinin oluşturulması arasında nasıl bir ilişki söz konusudur; tür bu kısımda nasıl bir işlev görmüştür?

Bu çok önemli ve üzerinde dikkatle durulması gereken bir soru. Şimdiye kadar pek sorulduğu da görülmemiştir. Ancak durum tam da budur. Edebiyat kanonlarının oluşturulmasında edebiyat tarihçiliğinin rolü belirleyicidir. Edebiyatı, doğrusu türden çok biçim ya da edebi alan demeyi tercih edeceğim şiir, kısa öykü, roman vb. gruplara ayırarak anlatan, ulus devletle ve onun arzuladığı, görmek istediği, kurum ve kurullarla uyumlu ulusal kültürle ilişkilendiren edebiyat

tarihleri son derece okunaksızdır. Bir anlatı, bir uslamlama, analitik bir çabadan çok bir hesap kitap, bir döküm yapma, kayıt tutma çabası görürsünüz. Mecburen bunları okuyor, okutuyor ve bazen de üretiyoruz. Ancak bunlar edebiyatın tarihini anlamamıza katkıda bulunmaktan çok, ket vuruyorlar. Soruda yer alan “edebiyatta ilk..” ta-kıntısı bunun iyi bir örneği. “Türkçede ilk roman” ya da daha kötüsü “ilk Türk romanı” gibi takıntıların peşine düşüyoruz. Bunlara itinayla cevap verdiğimizde bile, tam olarak geçerli ya da uygun cevaplara ulaşamıyoruz. Çünkü edebiyat tarihlerinde tür duvarları içine hapsedilen metinler aslında birbirleriyle ilginç ve çapraşık ilişkilere giriyorlar. Örneğin anonim olduğu düşünüldüğünden halk edebiyatı metni olarak kabul edilen *Hançerli Hikâye-i Garibesî*'nin ilk romanlardan Namık Kemal'in *İntibah*'ıyla ilişkisini, bunu onyıllar önce Güzin Dino saptadığı için bir dipnot olarak görürüz. Oysa *İntibah* “romanı”nı anlamak için *Hançerli* “hikâyesi” olmazsa olmaz bir metindir. Dolayısıyla, edebiyatın muhasebesini tutan edebiyat tarihlerinde tür ayrımları edebiyata değil, ulus devlet ideolojilerine katkıda bulunur ve edebi değişmeyi anlamamıza yardım etmez. Ancak metinlere ve dönemlere “türsel sabitlenmezlik” üzerinden yaklaştığımızda, şimdiye kadar fark edilmemiş anlam olanaklarıyla karşılaşmak mümkün olabilir.

Biçimciler merkezdeki türlerin zamanla aşınabileceğini, periferide kalmış türlerin egemen hâle gelmeye başlayabileceğini ifade ederler. Bahtin de romanın gelişmesiyle şiirin merkezî konumunu yitirmeye başladığını belirtir ve romanın başat olduğu bir dönemde az çok bütün türlerin romanlaşma eğilimi gösterdiğinden söz eder. *Nazım Hikmet'in Taranta Babu'ya Mektuplar, Benerci Kendini Neden Öldürdü? ve Memleketimden İnsan Manzaraları* adlı eserlerinde şiirin romanlaşma eğilimi sezilir. Bunun zıt kutbunda Leyla Erbil'in ve Sevim Burak'ın yapıtlarında kurmaca, şiirsel özellikler taşımaya başlar. Modernist ve postmodern Türkçe yazınında birçok söylemin iç içe kullanılarak eserler verildiğini görüyoruz. Türkçe edebiyatın modernleşme sürecini türsel gelişim ve ilişkiler açısından değerlendirdiğimizde nasıl bir tablo ortaya çıkıyor ya da modernleşme sürecinde ortaya çıkan üretimler tür çalışmalarına nasıl bir malzeme sağlıyor?

Modernist edebiyat malzemesine dönük ilgisi çok daha yoğun bir edebiyat. Modernist, postmodernist, piyasa romancısı ya da bu kategorilerin öncesinde yer alanlar... Kısacası edebi üretimin temelinde türle ilişkilenecek kaçınılmaz bir şey. Roland Barthes, “halihazırda görülmüş olan” anlamına gelen *deja vu*’dan yola çıkarak, edebiyatın bir *deja lu*, “halihazırda okunmuş olan” olduğunu söylemişti. Yani bir yazar hedeflediği metni yazarken, daha önce okuduğu yazar ve metinlerle (bilinçli ya da bilinçaltı) bir ilişki içinde çalışıyor. Bu anlamda edebiyat “yazmak” değil, “yeniden yazmak”... Yeniden yazma yönündeki edebi üretim, tek tek metinlerden çok tür ya da alt türlerle ilişki içinde üretiliyor. Özbilinci yüksek modernist edebiyatçılarda bu üretim çabası bazen neredeyse kuramsal özellikler sergiliyor. Bu anlamda, tür kuramları ve modernist edebiyat çok uyumlu ve verimli bir ikili oluşturuyor. Artık neredeyse açıklayıcı gücünü yitiren “metinler arasılık” kavramından çok daha işlek sonuçlara yol açıyor edebiyatı türsel açıdan anlamaya çalışmak. Çünkü türsel çözümlenme genel süreçlerden yola çıkıyor ve her metnin yorumlanması sonucunda diğerlerinden ayrışan spesifik sonuçlara ulaşıyor.

Son olarak kendisi kısa cevabı uzun olabilecek bir soru sormak istiyorum: Türsel bir yaklaşım Türk edebiyatı çalışmalarına ne türden bir ufuk açabilir? Somutlarsak siz Kurtuluş Savaşı anlatılarından söz ediyorsunuz. Bu bağlamda düşünebilecek kategorilerden biri de köy romanları. Bu tarz sınıflandırmalar türsel bir ayrıma mı işaret ediyor? Öyleyse bu tarz tür kategorileri bize edebiyat eleştirisi açısından ne gibi imkânlar (ya da sınırlılıklar) sunar?

Tür ya da alt tür sınıflandırması, “köy romanları” örneğinde olduğu gibi edebiyata dışarıdan ya da yukarıdan dayatılıyorsa, metinleri anlamak açısından pek katkıda bulunmuyor. Neden böyle bir türsel kategori üretildiği bile bir edebiyat tarihi sorunsalı ve Erkan İrmak bu konuda yazdığı doktora tezini tamamlamak üzere. İrmak’ın çalışması bize neden bazı tür kategorilerinin dayatıldığını, böyle bir gerek duyulduğunu çok güzel anlatıyor. Aslında yeni Türk edebiyatı alanındaki pek çok tür belirlemesi bu açıdan sorunlu ve

eleştirel ilgi talep ediyor. Kurtuluş Savaşı anlatıları kavramı ise malzemeneden yola çıkıyor. Türkiye Cumhuriyeti ulus devletinin kurucu anını belirleme ve temsil etmeyi hedefleyen metinlerden oluşan tematik bir tür var burada. Belirleyici örnekler roman tabii ki. Kurucu metin de, savaş henüz sonuçlanmadan yayınlanan Halide Edib'e ait *Ateřten Gömlek* romanı. Ancak bu romanlardan yola çıkıp kısa öykü, tiyatro, sinema, hatta anlatısal şiir gibi kurmacayla bağlantılı biçimlere yöneldiği gibi, kurmaca dışı demeç, otobiyografik malzeme ve benzeri alanlara yayılan bir dilsel üretim var. Birbirinden farklıymış gibi düşündüğümüz bu metinleri tür olgusu altında bir araya getirdiğimizde hem edebi hem de ideolojik dönüşümü izlemek mümkün oluyor. Sonuçta benim önerdiğim Kurtuluş Savaşı anlatıları tematik türü de, köy romanları türü de, bunlara benzeyen başka öneriler de kapalı birer grup biçiminde değil, sabitlenemezlik üzerinden yürüyen süreçler olarak görüldüğünde yeni edebi olgulara ve açıklamalara ulaşmamıza yardım ediyor. Her eleştirel çaba sınırlı ve geçicidir ama tür kuramları ve çözümlemesi var olan araştırma ve tartışma potansiyelimizi geliştirme ya da canlandırma imkânı sunuyor.